

**«Кэнчээри» о5о уьуйаана – «Алмазик» АН ДОО салаата
Таас-Урэх бoьуолэгэ, Мииринэй оройуона**

**«Ооньуу көмөтүнэн о5о төрөөбүт тылынан ситимнээн
сангарар сангатын сайыннарыы.»**

**Саввинова Анна Николаевна
«Кэнчээри» о5о уьуйаанын иитээччитэ**

Таас-Урэх, 2017 сыл

❖ Тыл – өс өттүнэн баай, дьонно – сэргэбэ сизрдээх сыһыаннаах, майгылаах буола улаатарыгар орук ууруу.

Бу ыттар улэбит сонун өрүтэ: Оҕо уонна иитээччи, оҕо уонна төрөппүт бииргэ кыттыһан айбыт оонньууларын куннээҕи улэбитигэр туһаны.

Сабаҕалааһын: Ытытлар улэ тумугунэн биһиги тугу ситиһэбитий?

- Оскуолаҕа киирээригэр оҕо бэйэтин санаатын сааһылаан этэр, тыл хо-моҕойун, кэрэтин сааһыгар дьүөрэлээн туттар буолуохтаах.
- Тыл культуратын таба туттар, торообут торут тылыгар, тулалыыр эйгэбэ сизрдээх сыһыаннаах, үтүө майгылаах буола улаатар.

Оҕо төрөөбүт ийэ тылынан көңүл сангаран, бэйэтин саастыылаахтарын уонна дьон – сэргэ иннигэр толлубакка – симиитибэккэ, санаатын сааһылаан этэ үөрэниэхтээх, оччоҕо кини ситимнээх, ылыннарыылаах сангата, бодоруһар сатабыла сайдар, билиигэ – көрүүгэ тардыһыта уһуктар, дьонно – сэргэбэ сизрдээхтик сыһыаннаһарга иитиллэр.

Оонньуу көмөтүнэн оҕо төрөөбүт тылынан ситимнээх сангарар сангатын сайыннарыыга оҕо, төрөппүт, иитээччи барыта кыттыһарынан уратылаах. Чопчу сыал – сорук туруоруллан, хас биирдии оҕо уратытын учуоттаан үлэ ытытлар.

Оонньуу – оҕо саас биир быстыспат аргыһа буолар. Оонньууттан оҕо дуоһуйууну ылар, оонньуу нөңүө оҕо эт – хаан өттүнэн сайдар, олобу – дьаһабы, үлэни – хамнаһы кыра эрдэбиттэн билэр, доҕотторугар, дьонно – сэргэбэ киһилии сыһыаннаһар буола улаатар.

Оонньуулары тылы сайыннарыы дьарыктарын кытта дьүөрэлээн уонна сайыннарар эйгэлэригэр көңүл оонньуу кэмигэр ыттар ордук тоҕоостоох. Оҕо барыта сангарарын, бэйэтин санаатын этэрин ситиһэр инниттэн бөлөхтөргө арааран оонньотор табыгастаах. Иитээччи оҕо төһө ылынарыттан көрөн оонньуу ис хоһоонун уустугурдан – судургутутан биэриэн сөп.

Биьиги уьуйааммытыгар о5о сааьыттан, кьаьыттан корон араас коруннээх оонньуулары быланнаан тэрийэбит. Ол курдук кьра да, улахан да болох о5олоругар маньык оонньуулары тэрийэбит:

- оруоллаах оонньуулар;
- дидактической оонньуулар;
- тыл оонньуулар;
- уус-уран айымньыларынан оонньообун;

❖ Оруоллаах оонньуулар

Оруоллаах оонньуу нонуо о5о санара, кэпсэтэ уорэнэр. Бастаан иитээччи, торошпут бэйэтэ оруол толорон оонньоон кордобунэ ордук таьыгастаах буолар. О5олор оруоллаах оонньууну олус собулууллар, кинилэр олохторугар буолар тугэннэри маньык оонньууларга оонньоон короллор. Холобура «Ма5аьыын», «Оскуола», «Балыьа», «Полиция.ГАИ»,

«Парикмахерской», «Обуруот астара» курдук оонньууларга олус собулээн оонньуулар.

❖ Дидактической оонньуулар.

Ытыллар дидактической оонньуулар чопчу сыаллаах – соруктаах, ис хоһоонноох буолуохтаахтар. Оонньуулары ытыллар дьарыктары кьтта сөптөөхтүк алтыһыннан, көнүл оонньууларга таба киллэрэн биэрдэххэ үлэ ордук көдьүүстээх буолуо5а. Төрөөбүт тылынан ситимнээн санарар саганы сайыннарыы сүрүннээн дидактической остуол оонньууларын комотунэн

барыан соп. Ону табынан оболор хамсана сылдыр кэмнэригэр дидактической оонньуулары ыттар эмиэ олус тобоостоох.

«Оонньууру таай», «Сабыарабын», «Бу кыыл хайдах санарарый», «Бэйэни билииннэри», «Телефонуна кэпсэтиэххэ», «Предмети ааттаа» онтон да атын оонньуулары былааннаан ытабыт.

❖ Тыл оонньуулары.

Обо оонньуу комотунэн санара уорэннэбинэ, туора кыи санатын истэн ойдуур буоллабына, тылын саппааба байытылыннабына чобуо, кыини кытта тургэнник бодоруван, сатаан кэпсэтэр, наадатын быбарсар буола улаатыхтаах. Тыл оонньуута биир бириэмэлээх, ытылла туён баран тохтуур улэ буолбатах. Оонньуу сатабыллаахтык, толкуйдатар аналлаахтык ытытыннабына, обо бэйэтэ да билбэтинэн билиитэ ханыыр, тыла-оо сайдар.

«Ордук тыл», «Толкуйдаан эт», «Этиини салбаа», «Хайдах уонна тобо», «Тотторутун эт», «Абыах, элбэх», «Туох ханан айанныыр?» онтон да атын оонньуулары оонньотобут.

❖ Уус-уран айымныларынан оонньообун.

Уус-уран айымныларынан оонньообун араастара:

- Остуоруйаларынан оонньообун;
- Куукуланы хамсатан, санардан оонньообун.

Маньк оонньуулар комолорунэн обо тыла-оо, санарар саната, истибитин, уорэпитин ойугэр тутар дьобура сайдар. Саха, нуучча остуоруйаларынан оонньуу ыттарбытын оболор набаа собулээн оонньуулар. Ол курдук “Таал-

таал эмээхсин”, “Дьиз-дьизчээн”, “Ус эьэ” о.д.а. остуоруйалары, “Эриэппэ”, “Колобок”, “Дьиз-дьизчээн” о.д.а.куукуланан остуоруйалары хамсатан, санардан оонньотобут. Быйыл хас да ороспуубулукэ таьымнаах курэхтэргэ ситиьиилээхтик кыттыыны ылыбыт.

Тумуктээн эттэххэ, о5о санарар саната, тыла-о5о сайдарыгар оонньуу олус суолталаа5ын иитээччи, тороппут ойдоон ыкса сибээстээхтик улэни ыыталлара учугэй тумуктээх буолар эбит диэн биир санаа5а кэллибит.

Иитээччи уонна тороппут ыкса ситимнээн улэни ыыттаахпытна эрэ о5олорбут төрөөбүт ийэ тылларынан көнүл сангаралларын, саныыр санааларын сааһылаан этэ үөрэнэллэрин, тыл-ос оттунэн баай буолалларын ситиьэр кыахтаахпыт. Ол иьин бийиги бу ыытар улэбит чэрчитинэн бырайыак бэлэмнээн сал5ыы ситимнээх улэни ыытар былааннаахпыт.

Туһаныллыбыт литература:

1. Ноева А.Г., Тылы сайыннарар оонньуулар; Чомчуук саас № 1(5) тохсунньу-кулун тутар 2007 с.
2. Попова М.И., О5ону санарда уорэтэргэ тыл оонньуутун туьаныы; Чомчуук саас № 1(5) тохсунньу-кулун тутар 2007 с.
3. Тосхол. Национальнай о5о тэрилтэтин базовай программата. Дьокуускай, 2009 с.
4. Максимова В.Н., Оонньуу көмөтүнэн о5о төрөөбүт тылынан ситимнээн сангарар санатын сайыннарыы.(бырайыак барыла), интернет-ресурсаттан, 2013 с.

ТОРОППУТТЭРГЭ КОМО ТИРЭХ

4 саастарыттан уобьээ саастаах о5олорго тылы сайыннарыыга оонньуулар

«Ордук тыл»

Сыала: Оонньууга о5олор интэриэстэрин тардыы. Бол5омтолорун сайыннарыы.

1. Хатын, тиит, харыйа, ньургубун, бэс.
2. Маша, Ольга, Таня, Вася, Маша.
3. Рая, Петя, Даша, Иванов, Катя, Коля, Ваня.
4. Тураах, мэкчиргэ, элиэ, куорэгэй, кэ5э.
5. Диван, кириэылэ, остуол, яблоко, телевизор.
6. Уут, суорат, эт, сыыр, суогэй.
7. Миискэ, баттах, харах, мурун, кулгаах.

«Толкуйдаан эт»

Сыала: Толкуйдуур дьо5урун сайыннарыы.

1. Туох которуй?
2. Туох сыыллары?-
3. Туох суурэрий?-
4. Туох токунуйэрий?-
5. Туох ыттары?-
6. Туох хатаастарый?-
7. Туох ойоруй?-

«Кыыллар эйгэлэригэр»

Сыала: Айан кэпсиир дьо5урун сайыннарыы.

1. Арай эн ханнык эрэ кыылга кубулуйьуккун. Холобур: ыт, ботуук, сибиинньэ, эьэ уо.д.а Эн тугу аьыан этэй?
2. Тугунан дьарыктаныан этэй? (сарсыарда, кунус, туун). Эн хабаайынын хайдах буолуо этэй? Ханна куулэйдээн этэй?

«Этиини сал5аа»

Сыала: О5олор толкуйдуур, онорон корор дьо5урдарын сайыннарыы.

1. Мин бугун ма5аьыынтан...
2. Маша тыа5а...
3. Булчут эьэни корон...
4. Куобах суурэн иьэн...
5. Бьыги тыа5а сьлдьан...
6. Ба5а эмискэ...
7. Таня сана...

«Тугу гынар?»

Сыала: Ким тугу гынарын туьунан санааларын уллэстиилэрэ.

- Быраас тугу гынар?
Суоппар тугу гынар?
Атыылааччы тугу гынар?
Булчут тугу гынар?

«А5ыйах, элбэх»

Сыала: Ааттаммыт тылы элбэх ахсаанна уларытыы.

- Куобах-куобахтар.
О5о-о5олор.
Эмээхсин-
Кьыргэс-
Хопто-
О5уруо-

«Тотторутун эт»

- Ыраах-чугас.
Кэтит-синньигэс.

Суон –
Сылаас –
Урдук –
Халын –
Сырдык –
Баай –
Суурэр –
Ыарыьах –

«Хайдах уонна тобо»

Сыала: Оболор саналарын сатаан этэ уорэнэллэрин ситиьии.

Арыы тобо хобордоохх уулларый?

Уу тобо холодильникка тоноруй?

Тобо оьобу кыьын оттоллоруй?

Харчы дьонно туоха туьалыырый?

Хаар кыи ытыыыгар тобо уулларый?

Кыиэхэ аат туохха нааданый?

Тобо кыи аьыырый?

Харахпыт туохха наадалааьый?

«Салгыы кэпсээ»

Сыала: Сибээстээн кэпсиир дьобуру сайыннарыы.

Таанньа кыыс доботторун кытта тыаба биедэрэтин ууран баран элбэх отонноох кыра сиргэ миискэбэ ургуу сырытта. Миискэтин толорон биедэрэтигэр кутуох буолбута биедэрэтэ суох...